مطالعات روان شناسی با رویکرد اسلامی/سال دوم/ شماره سوم/ بهار و تابستان ۱۴۰۰/ ۴۹-۶۲

نقش پیوند والدین و شبکه‌های اجتماعی با هویت جنسی فرزندان

عرشی فضیله[۱]، شیما برقعی[۲]

چکیده

یکی از مهمترین دوره‌های زندگی هر فرد که با بحرآنها و مسائل زیادی همراه است دوران نوجوانی است. مهمترین جنبه تحولی این دوران، دوره‌ای است که با شکل‌گیری و تثبیت هویت همراه است. هویت ابعاد مختلفی دارد که یکی از مهمترین آنها هویت جنسیتی است. نکته مهم این است که در این دوران، پایه و اساس نوجوانی سالم و انسجام هویت و به‌ویژه هویت جنسیتی از وضعیت دوران کودکی فرد نشأت می‌گیرد. به‌عبارتی دیگر درست است که فرآیند هویت‌یابی در دوران نوجوانی شکل می‌گیرد، اما پایه و مبنای آن در دوران کودکی و توسط والدین نوجوان پایه‌ریزی می‌شود و انقلاب ارتباطات و جهانی شدن در عصر حاضر تأثیرات شگرفی را در ابعاد گوناگون زندگی انسان‌ها گذاشته است. از جمله این تأثیرات می‌توان به تأثیرات اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت‌ها اشاره کرد. رسانه‌های نوین و شبکه جهانی اینترنت با دگرگونی در مفاهیم زمان و مکان، تغییر در اشکال نوین ارتباطی و ایجاد مراجع نوین هویت، موجب پیدایش نگرش‌های ناپایدار و هویت‌های تازه شده است. بدین جهت در پژوهش حاضر سعی شد تا نقش والدین و شبکه اجتماعی بر هویت جنسیتی بررسی شود.

واژگان کلیدی: هویت، هویت جنسیتی، نقش جنسیتی، والدین، شبکه‌های اجتماعی.

---

۱. دانش‌پژوه کارشناسی روان‌شناسی و معارف اسلامی از اندونزی، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی ﷺ العالمیه، قم، ایران.

۲. مدرس گروه علمی- تربیتی روان‌شناسی و معارف اسلامی، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی ﷺ العالمیه، قم، ایران.

۱. مقدمه

خانواده قدیمی‌ترین نهاد اجتماعی است که از زمان پیدایش بشر وجود داشته و اساس تشکیل جامعه است. خانواده نقش مهمی در رشد زیستی، اجتماعی و حفاظت از اعضای خود ایفا می‌کند (عظیمی، ۱۳۹۵) و سیستمی است که اعضای آن با یکدیگر در تعامل هستند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. طرح پرسش‌ها و مباحثی درباره هویت و ابعاد مختلف آن، آینده هویتی جوامع در ابعاد متفاوت آن و معضلات پیش روی آنها از جمله نیازهای ضروری و اساسی به‌نظر می‌رسد. امروزه بسیاری از افراد، موضوع هویت را رکن مهم شکل‌گیری شخصیت و رفتار انسان می‌دانند و به‌عنوان بخشی از فرایند هویت جنسی بهنجار در خانواده، کودکان خردسال اغلب گونه‌هایی از رفتارهای مربوط به نقش جنسی را آموخته و تفاوت‌های مناسبی بین نقش‌های مردانه و زنانه قائل می‌شوند.

هویت جنسیتی، حالتی روان‌شناختی و بازتاب احساس درونی شخص از مرد یا زن بودن خویش است. هویت جنسیتی به رشته‌ای از نگرش‌ها، الگوهای رفتاری و سایر صفاتی که با مردانگی و زنانگی مربوط هستند و توسط فرهنگ خاص افراد تعیین می‌شوند، متکی است. کسی که از نظر هویت جنسی سالم است با اطمینان می‌تواند بگوید یک مرد یا یک زن است. (احسانی، ۱۳۹۶) مختصات جنس و جنسیت، هماهنگ هستند و گاهی اوقات ناسازگاری‌هایی بین این دو رخ می‌دهد که باعث مشکلات عدیده‌ای برای نوجوانان در هویت یابی جنس می‌شود. طی سال‌های اخیر تعداد زیادی از نوجوانان نارضایتی خود را از جنسیتشان بیان کرده‌اند. در این موارد خانواده‌ها مهمترین نقش تربیتی و آموزشی را ایفا می‌کنند؛ زیرا نهاد خانواده، اساسی‌ترین محیط هویت‌یابی به‌ویژه هویت‌یابی جنسی است.

شکل‌گیری هویت، ابعاد مختلفی دارد که عبارتند از: هویت جسمی و جنسی، هویت قومی، هویت ایدئولوژیکی و هویت شغلی. مرحله نوجوانی با تغییرات بیولوژیک همراه است. این تغییرات و ظهور توانایی‌های تازه در دستگاه تناسلی نوجوان، سبب کسب هویت جسمی او می‌شود و از همین طریق است که نوجوان از هویت جنسی خود به‌عنوان یک مرد یا یک زن آگاه می‌شود.

نکته مهم در این دوران این است که پایه و اساس نوجوانی سالم و موفق و همچنین دستیابی به هویتی منسجم و پایدار از وضعیت رشد روانی- اجتماعی دوران کودکی نشأت می‌گیرد. (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۸) جست‌وجوی هویت با مقداری تشویش همراه است. در این بین تشویش والدین نیز کم‌تر از خود نوجوان نیست.

والدینی که گاهی به‌دلیل وابستگی به فرزند خود و استقلال‌جویی او نگران هستند. در این میان ممکن است نوجوان دچار این احساس شود که والدین او به‌جای آنکه کمکش کنند وی را آرام و به‌حال خود نمی‌گذارند. گام اصلی در رشد هویت، جدا شدن خودانگاره نوجوان از خودانگاره عمومی خانواده است. در جریان جدایی از تعلقات کودکانه پیشین، نوجوان هویت جسمی، جنسی، فکری و روحی خود را باور می‌کند و با کمک قدرت تفکر انتزاعی که در این سال‌ها کسب کرده است به ایفای نقش‌های مستقل خویش در رابطه با خانواده، هم‌سالان و جامعه می‌پردازد. این هویت جدید برحسب اینکه نوجوان در کدام یک از زمینه‌های خانوادگی، اجتماعی و فرهنگی رشد کرده باشد و در چه شرایطی زندگی کند به شکل‌های مختلفی بروز می‌کند. (اسماعیلی، ۱۳۸۹) یکی از مسائل مهم مورد توجه پژوهشگران و مسئولان تعلیم و تربیت در تمام جوامع بشری، شناساندن نقش واقعی جنس پسر و دختر به کودکان و نوجوانان و آشنا کردن آنها به وظایفی است که دین، عرف و قوانین اجتماعی برای هر یک از این دو جنس فراهم کرده است (بابایی، ۱۳۹۱). ادبیات پژوهشی رشد روانی- جنسی کودکان بهنجار در مورد نقش پدر نشان می‌دهد که وی والدی است که رفتارهای مربوط به نقش مردانه او در ایجاد رفتارهای مناسب جنسی در کودکان در واحد خانواده اهمیت به‌سزایی دارد (طاهریان، ۱۳۹۶).

پژوهشی درباره اثرات محرومیت والدینی آشکار می‌کند که فرایند یادگیری نقش جنسیتی به‌هنگام فقدان فیزیکی یا روان‌شناختی پدران در خانه به‌طور معکوس عمل می‌کند. (اکبرزاده، ۱۳۸۱) مک کوایل (۲۰۰۵) ارتباط عاطفی والدین و فرزندان را در شکل‌گیری اختلال هویت مؤثر دانسته و در پژوهش خود به این نتیجه رسید که آزاد گذاشتن فرزندان از نظر بروز رفتارها در

طولانی مدت باعث تثبیت آن رفتارها و شکل‌گیری هویت جنسی خواهد بود. از طرفی برای کنترل رشد هویت جنسی سالم از لحاظ استفاده شبکه‌های اجتماعی نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ زیرا جهان امروز جهانی است که جامعه انسانی را با دو جهان موازی روبه‌رو کرده است. جهان اول، جهان واقعی و جهان دوم، جهان مجازی است. جهان اول، جهانی است که در آن زندگی و فعالیت اجتماعی عینی جریان دارد. جهان دوم، جهانی است که انسان‌ها را در مواجهه با واقعیت‌های مجازی قرار می‌دهد.

شبکه‌های اجتماعی از گروه‌های فردی یا سازمانی تشکیل شده است که از طریق یک یا چند نوع از وابستگی‌ها به هم متصل هستند و در بستر یک جامعه اطلاعاتی پیچیده، کارکرد مؤثر بلکه هم‌گرا را تصویر می‌کنند و موفقیت و محبوبیت روزافزون آنها به‌دلیل داشتن رنگ و بوی اجتماعی است. (بیابانگرد، ۱۳۷۷) رسانه‌های نوین و در رأس آنها شبکه جهانی اینترنت با دگرگونی در مفاهیم زمان و مکان، تغییر در اشکال نوین ارتباطی و ایجاد مراجع نوین هویت، موجب پیدایش ذهنیت‌های ناپایدار و هویت‌های تازه شده است. در جوامع امروزی بر اثر تحولات ساختاری ناشی از این انقلاب، ذهنیت و هویت ناپایدار شکل گرفت، برداشت انسان‌ها از مفاهیم گوناگون زندگی دگرگون و دگرگونی‌های به‌وجودآمده در جوامع مدرن، باعث بحران هویت در میان انسان‌ها شد و با ورود شبکه‌های مجازی دچار تغییر و تحولات عمده‌ای شد (اکبرزاده، ۱۳۸۱). با توجه به آنچه گفته شد، نقش والدین بر هویت جنسی فرزندان بسیار مهم است، اینکه باعث اختلال هویت جنسیتی فرزند نباشد. تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی باعث بحران در هویت می شود و اگر فرزند آزاد باشد، رفتارها برخلاف جنسیت خود ثابت می‌ماند. اگرچه پژوهش‌های فراوانی در زمینه هویت جنسیتی وجود دارد (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۸؛ احسانی، ۱۳۹۶)، ولی در پژوهش حاضر سعی بر این است که تأثیر والدین با هویت جنسی یا تأثیر شبکه‌های اجتماعی با هویت جنسی به‌صورت جداگانه‌ای بررسی شود.

۲ . مفهوم‌شناسی

۲ـ۱. هویت، هویت جنسی و نقش جنسی

اریک اریکسون که نام او با هویت، پیوندی عمیق دارد، می‌نویسد: «هویتی که نوجوان درصدد است تا به‌طور روشن با آن مواجه شود این است که او کیست، نقشی که باید در جامعه ایفا نماید چیست، آیا کودک است یا بزرگسال، آیا توانایی آن را دارد که روزی به‌عنوان یک همسر، پدر یا مادر باشد، آیا با وجود نژاد، مذهب یا زمینه‌های ملی که او را از نظر مردم کم‌عرش جلوه می‌دهد احساس اعتماد به نفس دارد». نوجوانان و بزرگسالانی که احساس هویت فردی در آنها قوی است خود را افرادی مجزا و متمایز از دیگران می‌دانند. هویت، تصور فرد از خود و روابطی است که با جهان بیرون دارد. اگرچه ممکن است که این تصور با تصور دیگران از فرد تفاوت داشته باشد، اما اینکه فرد چه تصوری از خود داشته باشد وابسته به تصوری است که فرد از جنسیت خود دارد؛ یعنی هویت فرد را هویت جنسیتی وی تشکیل می‌دهد (بابایی، ۱۳۹۱).

درحال‌حاضر و به‌ویژه در چارچوب تحقیقات و بررسی‌های علوم اجتماعی و انسانی این امر مورد پذیرش قرار گرفته است که رفتارها و ویژگی‌های مربوط به جنسیت مانند هرگونه یادگیری دیگر به‌موازات رشد و اجتماعی شدن کودک در محیط او کسب و اخذ می‌شود، ولی ازسوی دیگر، مکانیسم اخذ رفتارهای مزبور پیچیده است. مانند هر موقعیت مربوط به یادگیری، در یادگیری رفتارهای مربوط به جنسیت نیز می‌توان سه عامل را تمیز داد: یکی کودک یا یادگیرنده، دیگری محتوا یا به‌عبارت ساده‌تر تصور جامعه نسبت به دو جنس و رفتارهای ویژه آنها و سوم، چگونگی تعامل میان دو عامل یادشده یعنی، جریان‌ها و مکانیسم‌هایی که از خلال آنها کودک، محتوای اجتماعی رفتارها و ویژگی‌ها را از آن خود می‌سازد. مفهوم جنسیت به‌معنای دریافت جنسی از تفاوت زیستی با جنس مخالف و ابراز آن در موقعیت اجتماعی در برخورد با دیگران است. این دریافت به‌صورتی ساده از ۸ سالگی و به‌گونه‌ای روشن‌تر از ۱۱سالگی به بعد در کودک شکل می‌گیرد و در سال‌های نوجوانی و همراه با شکل‌گیری هویت جنسی به رشد خود می‌رسد. (طاهریان،

۱۳۹٦) مفهوم هویت جنسیتی به‌معنای آن است که فرد خود را مذکر یا مؤنث بشناسد. اساس این نوع هویت به مسائل زیستی برمی‌گردد و درعین‌حال بر تجارب اجتماعی فرد استوار می‌شود و همان‌طور که اریکسون گفت تداومی است و برای ایجاد ثبات در هویت جنسی نیز مانند دیگر هویت‌ها نیاز به گذر زمان است. نقش جنسی نیز نوعی انتظار فرهنگی است که چگونگی ارتباط مردان و زنان را با یکدیگر تعیین کرده و همچنین فعالیت افراد را بر اساس ارزش آنها مشخص می‌کند.

نقش جنسیتی به‌تدریج از طریق تجاربی که شخص در تعامل با محیط به‌دست می‌آورد، شکل می‌گیرد. نقش جنسی با هویت جنسی ارتباط دارد و عامل عمده کسب نقش مناسب جنسی و یادگیری افراد است. (احدیان، ۱۳۷٤) جنسیت، آشکارترین وجه هویت فردی است که در تعامل میان دیگران ساخته می‌شود و منظور از هویت جنسیتی آن بخش از رفتارها و نگرش‌های فرد نسبت به جنسیت خویش است که تحت تأثیر عوامل اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد. در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که هویت جنسی حالتی روان‌شناختی است که بیانگر احساس فرد از مذکر یا مؤنث بودن خود است که هماهنگ با جنس زیستی فرد است؛ به این معنا که سیستم روانی فرد بتواند جنس فیزیولوژیکی‌اش را به‌عنوان هویت جنسی قبول کند. اگر چنین نشود فرد مبتلا به اختلال هویت جنسی خواهد شد (اسماعیلی، ۱۳۸۹).

۳ . ضرورت‌شناسی هویت جنسیتی در دوران نوجوانی؛ اختلال هویت جنسیتی

اریکسون نیز مانند فروید، بیدار شدن میل و نیروی جنسی را در تحولات دوره بلوغ دخیل می‌داند، اما علاوه‌بر آن به نقش عوامل اجتماعی هم اشاره می‌کند. با فوران امیال جنسی ناگهان نوجوان احساس می‌کند که گویا تکانه‌هایش به اختیار او نیستند. نوجوان در این مرحله از زندگی خود دچار اضطراب می‌شود و دغدغه عمده او این است که در عرصه اجتماعی چه جایگاهی خواهد داشت و آیا به‌نظر دیگران خوب به‌نظر می‌رسد یا خیر. به‌عبارتی دیگر، دغدغه اصلی نوجوان در بین سال‌های ۱۸تا ۲۱ زندگی‌اش دستیابی به هویت است. البته فرآیند تشکیل هویت فرآیندی مادام‌العمر

است، ولی بحران هویتی در این سنین خاص بروز می‌کند و اگر نوجوان نتواند بر این بحران غلبه کند فرآیند هویت‌یابی وی مختل می‌شود و دچار آشفتگی هویت یا آشفتگی نقش اجتماعی خود خواهد شـد که به اعتقاد اریکسـون می‌تواند موجب بزهکاری، اختلال در هویت جنسـی و حملات روان‌پریشانه گردد. (طاهریان، ۱۳۹٦)

به‌طور کلی یکی از مهمترین وجوه هویت انسانی هویت جنسیتی است. هر انسانی پس از تولد در ابتدا و بنا بر مسائل زیست‌شناختی مرد یا زن نامیده می‌شود و به‌تدریج در طول زندگی و در اثر تجربه‌های اجتماعی و فرهنگی و از طریق آموزش و یادگیری به تثبیت هویت جنسـیتی خود می‌پردازد. در بیشتر موارد، این فرآیند به‌طور صحیح طی شده و فرد هویت جنسی خود را هضم و تثبیت می‌کند، اما در موارد اندکی نیز این فرآیند با موفقیت طی نشـده و فرد از مسـیر اصـلی دور می‌شود و دچار اختلالی با عنوان اختلال هویت جنسی می‌شود. نتایج تحقیق دیگری نیز در مورد رابطه بین فرزندپروری ادراک شده و اختلال هویت جنسی نشان می‌دهد که این اختلال در هر دو جنس دختر و پسـر با رفتارهای پدر و مادر در ارتباط اسـت. دختران و پسـرانی که دچار اختلال هویت جنسـیتی بوده‌اند مادران خود را افرادی غیر قابل اعتماد، کم‌توجه، کنترل‌کننده و خواهان خودنظم‌دهی پایین‌تر و همچنین پدران خود را مسـامحه‌کار، کم‌تر در دسـترس و افرادی ارزیابی کرده‌اند که فرزندان خود را زیاد تحقیر می‌کنند. بنابراین، پدر و مادر و شـکل‌گیری هویت‌ها به‌صورت پویا به هم پیوسته است و تأکید می‌شود که والدین به‌عنوان منبع مهم اجتماعی برای کودکان در حال رشد و حتی در اواخر نوجوانی شمرده شوند. (احدیان، ۱۳۷٤)

٤. نقش والدین در اکتساب و رشد هویت جنسیتی

رسیدن به هویت جنسیتی مستلزم طی کردن فرآیند الگویابی جنسیتی است که عبارت است از چگونگی تأثیر جنسیت زیست‌شناختی و فرهنگ مربوط به آن در شکل گرفتن رفتار و نیز ادراکی که شـخص از خود می‌یابد. هویت نقش جنسـیتی نیز همان حس زن بودن یا مرد بودن اسـت؛ یعنی احساس اینکه علایق، شخصیت و رفتار فرد با تعاریف او از زنانگی و مردانگی هم‌خوان است.

(مک کوایل، ۲۰۰۵) محیط خانواده، اولین و بادوام‌ترین عامل شـکل‌گیری شـخصـیت کودکان و نوجوانان و زمینه رشد همه‌جانبه آنهاست. خانواده به‌عنوان اولین مکان اجتماعی شدن، سیستم اجتماعی پیچیده‌ای اسـت که در آن هر عضـو (فرزندان و پدر و مادر) در کیفیت زندگی خانواده نقش دارند و این امر به‌ویژه در دوران بلوغ صـدق می‌کند. سـبک‌های فرزندپروری والدین زمینه پذیرش والدین و انتقال ارزش‌های خانواده به فرزندان را تسـهیل می‌کنند (عظیمی، ۱۳۹۵). هر خانواده، شـیوه‌های خاصـی را در تربیت فردی و اجتماعی فرزندان خویش به‌کار می‌گیرد. این شـیوه‌ها، شـیوه‌های فرزندپروری نامیده می‌شـوند و نگرش‌ها، اعتقادات و رفتارهای والدین که در قالب الگوی خانوادگی یا شـیوه‌های فرزندپروری نمود پیدا می‌کند عامل بسـیار مهمی در تکوین شخصیت و تثبیت خصوصیات اخلاقی فرزندان و هویت محسوب می‌شود (رضایی، ۱۳۸٦).

هر کدام از این شـیوه‌های خاص تربیتی می‌تواند در شـکل‌گیری شـخصـیت و هویت فرد نقش اساسی داشته باشد چنان‌که رشد یافتن در یک محیط خانوادگی گرم و صمیمی به‌طور مثبتی با رشـد روانی سـالم در طول دوران نوجوانی مرتبط اسـت. (ارفعی، ۱۳۹۳) بنابراین، بخش مهمی از زمینه محیط نوجوانان، پدر و مادر او هسـتند. بسـیاری از نوجوانان تا اوایل ۲۱ سـالگی و گاهی تا دوران پیری با پدر و مادر خود زندگی می‌کنند. در این زمان، تأثیر پدر و مادر یا حداقل کیفیت ارتباط آنها با فرزندانشـان بر شـکل‌گیری هویت نوجوانان تأثیری مسـتقیم اسـت که در این تأثیر با نظریات مختلفی قابل توجیه اسـت. چندین نظریه بر روابط والدین- نوجوان تأکید کرده‌اند و معتقدند که والدین در فرآیند شکل‌گیری هویت نقش به‌سزایی دارند (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۸).

در نظریه اسـلام درباره محبت کردن والدین به فرزندان تأکید فراوان شـده اسـت.(ر.ک.، طبرسـی، ۱۳۷۰، ص۱۱۳) این نکته بر ایجاد ظرف رابطه خوب بین والد و فرزند تأکید می‌کند و سبب رضایت نقش جنسیتی کودک در آینده می‌شود. همچنین در اسلام توصیه می‌شود برای ایجاد رفتار جنسیتی مناسب، آدابی رعایت شود از جمله:

-حد بوسیدن بچه‌ها و نوازش آنها: پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «دختربچه شش ساله را پسربچه نبوسد. همچنین زنان از بوسیدن پسربچه‌ای که سنش از هفت سال تجاوز کرده است، خودداری کنند» (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۱۱۵). امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرمود: «وقتی دختربچه‌ای شش ساله شد، نامحرم حق ندارد او را ببوسد و همچنین نمی‌تواند او را در آغوش بگیرد» (ر.ک.، حر عاملی ۱۴۰۹، ۵/ ۲۸).

-جداسازی بستر خواب پسران از مادران: امام باقر علیه‌السلام می‌فرماید: «بایستی بستر خواب پسربچه ده ساله را از زن‌ها جدا کنید».

-نظریه‌پردازان یادگیری اجتماعی معتقدند که رفتار الگویابی جنسیتی هم طی فرآیندهایی مشابه رفتارهای دیگر آموخته می‌شود. آنها می‌گویند پسران و دختران از اوایل دوران کودکی در برابر رفتارهای متفاوتی تشویق و تنبیه می‌شوند و اینکه کودکان بر اثر مشاهده دیگران می‌آموزند که از زنان و مردان توقع ایفای نقش‌های خاصی را داشته باشند کودکان به‌ویژه از والدینی تقلید می‌کنند که گرم و باقدرت باشند؛ یعنی پرنفوذ و قاطع باشند و زندگی کودک را نیز تحت کنترل داشته باشند. (ابراهیمی، ۱۳۸٤)

هویت جنسیتی بیشتر از هر گروهی برای جوانان و نوجوانان مسئله‌ساز است. در فضای مجازی، حضور افراد می‌تواند کاملاً متفاوت از جنسیت، شخصیت و شکل ظاهری ایشان باشد. به همین دلیل کاربران و به‌ویژه نوجوانان فضای مجازی را بهترین موقعیت برای ابزار احساسات و عقاید خود فارغ از ملاحظات دنیای حقیقی می‌دانند. نوجوانان در فرایند تشکیل هویت واقعی خویش با چالش‌های متعددی مواجه هستند و می‌توانند هر کدام از این حالت‌ها را در اینترنت و شبکه‌های اجتماعی تجربه کنند. برای مثال در زمینه هویت جنسیتی، دختران نوجوان در اتاق‌های چت، خود را پسر و پسران خود را دختر معرفی می‌کنند و این حالت در دختران بیشتر اتفاق می‌افتد. (بیابانگرد، ۱۳۷۷)

۵. نقش شبکه‌های اجتماعی در هویت جنسیتی

پیشـرفت در فن‌آوری اطلاعات، راه و روش انسـان را در ثبت و ضـبط تاریخ تغییر داده اسـت. این تغییر بر نحوه تعامل افراد با یکدیگر نیز تأثیرگذار بوده اسـت. شـبکه‌های اجتماعی به‌عنوان یکی از مهمترین ابزارها با قابلیت‌ها و امکانات خود نه‌تنها تأثیر عمیقی بر جنبه‌های اجتماعی کاربران در جوامع گوناگون گذارده بلکه در زمینه‌های مختلف برای مثال، آموزش و پرورش، پزشکی، تجارت و قانون، کاربرد فراوان یافته است. یک شـبکه اجتماعی، مجموعه‌ای از خدمات مبتنی بر وب است که این امکان را برای اشـخاص فراهم می‌آورد که توصـیفات عمومی یا خصـوصـی برای خود ایجاد کنند یا با دیگر اعضـای شـبکه ارتباط برقرار کنند، منابع خود را با آنها به اشـتراک بگذارند و از میان توصـیفات عمومی دیگر افراد برای یافتن اتصـالات جدید جسـت‌وجو کنند. (بابایی، ۱۳۹۱) به‌طورکلی در تعریف شـبکه های اجتماعی می‌توان گفت: «شـبکه های اجتماعی سـایت هایی هستند که از یک سایت ساده مانند موتور جستجوگر با اضافه شدن امکاناتی مانند چت و ایمیل و امکانات دیگر خاصـیت اشـتراک‌گذاری را به کاربران خود ارائه می‌دهند. شـبکه‌های اجتماعی، محل گردهمایی صـدها میلیون کاربر اینترنت اسـت که بدون توجه به مرز، زبان، جنس و فرهنگ به تعامل و تبادل اطلاعات می‌پردازند. یک شـبکه اجتماعی، وب‌سایتی است که در مرحله اول به افراد و سـازمان‌ها اجازه می‌دهد صـفحات خود را روی آن ایجاد کنند و در مرحله دوم این امکان را می‌دهد که این صفحات بر اساس مشترکات گوناگون به هم متصل شوند. در حقیقت، یک شبکه اجتماعی سـایت یا مجموعه سـایتی اسـت که کاربران آن دوسـت دارند علاقه‌مندی‌ها، افکار و فعالیت‌های خود را با دیگران و دیگران هم با آنها به اشتراک بگذارند» (احسانی، ۱۳۹۶).

در ادامه، شبکه اجتماعی فیس‌بوک از پرکاربرترین سایت‌ها در زمینه ترکیب و ارتقای ارتباطات اجتماعی موجود و همچنین تشـکیل گروه‌های اجتماعی جدید، بررسـی می‌شـود. این سـایت از جمله شـبکه‌های اجتماعی مجازی اسـت که با سـرعت در اینترنت در حال رشـد و نشـان‌دهنده پدیده‌ای غیر معمول به‌نام اعتبار روزافزون اجتماعی است. اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی در شکل‌دادن به بینش‌ها و ادراک‌ها درباره مرد یا زن نقش مهمی در جامعه ایفا می‌کنند. مردان و

زنان در فضای مجازی به‌صورتی بازنمایی می‌شوند که با نقش‌های کلیشه‌ای فرهنگی که در جهت بازسازی نقش‌های جنسی سنتی به‌کار می‌روند، سازگاری دارند. زنان به‌طور معمول، منفعل، تسلیم و کم‌اهمیت هستند و در مشاغل فرعی و کسل‌کننده‌ای که جنسیتشان، عواطفشان و عدم پیچیدگی‌شان به آنها تحمیل کرده است، ظاهر می‌شوند و مردان با خصوصیاتی برعکس این نمایانده می‌شوند. این رسانه‌ها با نشان دادن مردان و زنان به این صورت، بر ماهیت نقش‌های جنسی و عدم برابری جنسی صحه می‌گذارند. (اکبرزاده، ۱۳۹۱)

رسانه‌های نوین به‌ویژه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی، عرصه‌هایی تازه در مقابل انسان عصر حاضر گشوده است. تعاملی بودن این شبکه‌های مجازی و اینترنت و قابلیت‌های آنها این امکان را فراهم آورده که انسان‌ها بتوانند از طریق صفحه کلید با یکدیگر ارتباط پیدا کنند و در فضایی مجازی انواع هویت‌های مجازی را جعل کنند و با این شیوه، فضای اینترنت به فضای تعامل میان هویت‌های مجازی تبدیل شود. در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی اینترنتی، تعاریف فلسفی از هویت من و خود تغییر می‌کند. هویت که در فضای مجازی عبارت از مؤلفه‌هایی متغیر در فضایی متغیر است گاه بیان‌گر آرمان‌های فرد است و گاه جنبه‌های مخفی شخصیت فردی او را می‌نمایاند که در اجتماع، زیر نقابی که بر صورت دارد قادر به بیان آنها نیست. از سوی دیگر در عالم واقع، یک فرد با یک هویت با طرف مقابل ارتباط برقرار می‌کند، اما اینترنت به او این امکان را می‌دهد که بتواند در یک لحظه چند هویت مختلف و گاه متضاد داشته باشد. بنابراین، رسانه‌های نوین برای انسان امروزی فضاهایی مجازی پدید آورده‌اند. تعریف و برداشت انسان در عصر حاضر از زمان و مکان، دگرگون شده است. ازاین‌رو در این فضاهای مجازی هویت مجازی یا به عبارت دیگر، من اینترنتی پدید آمده است. (عظیمی، ۱۳۹۵)

٦. نتیجه‌گیری

هویت و هویت‌یابی به این معنی است که فرد پاسخ مناسب و صحیحی به سؤال «من کیستم؟» بدهد و بتواند جایگاه خود را در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند و در بین اطرافیان خویش

تشخیص داده و تثبیت کند. هویت، ابعاد مختلفی دارد که از میان آنها هویت جنسیتی مهمترین نوع هویت است. در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که هویت جنسی، حالتی روان‌شناختی است که بیانگر احساس فرد از مذکر یا مؤنث بودن خود می‌باشد که با جنس زیستی فرد هماهنگ است. به این معنا که سیستم روانی فرد بتواند جنس فیزیولوژیکش را به‌عنوان هویت جنسی قبول کند و اگر چنین نشود، فرد مبتلا به اختلال هویت جنسی خواهد شد.

در اثر ناتوانی نوجوان در دستیابی به هویت مناسب، وی دچار بحران هویت شده و از سردرگمی نقش یا هویت خود احساس شکست می‌کند. ویژگی این شکست نیز نداشتن حس مشخص درباره خود و یا نقش خود است. مسئله اساسی اینجاست که نوجوانی که دچار این سردرگمی هویت می‌شود ممکن است دچار ناهنجاری های رفتاری گوناگونی شود و چون مهمترین شاخصه هویت، هویت جنسیتی است احتمال این را دارد که نوجوان به مسیرهای انحرافی یا حتی بی‌مبالاتی‌های جنسی کشیده شود. از سوی دیگر نقش خانواده و به‌ویژه والدین در شکل دادن به هویت و به‌ویژه هویت جنسیتی فرزندان غیر قابل انکار است. بنابراین، ضرورت دارد که والدین با مسئله هویت جنسیتی و چگونگی اکتساب آن آشنایی کامل داشته باشند و با به‌کارگیری شیوه‌های صحیح آموزشی، مسیر دستیابی کودک و نوجوان خود را به هویت و به‌ویژه هویت جنسیتی تسهیل و هموار کنند. با توجه به نقش اساسی و مهمی که والدین در شکل‌گیری و تثبیت هویت و به‌ویژه هویت جنسیتی ایفا می‌کنند بسیار مهم است که کودک و به‌ویژه نوجوان، اطلاعات مربوط به مسائل جنسی را از والدین خود که مورد اطمینان‌ترین افراد در زندگی او هستند، کسب کند و هرگونه سهل‌انگاری والدین در این مورد موجب می‌شود تا نوجوان دچار سردرگمی هویت و نقش جنسی شده و این اطلاعات را از افرادی به‌غیر از والدین دریافت کند. ممکن است این افراد، افرادی فاسد و منحرف باشند و نوجوان را به مرز نابودی و بروز اختلال‌های گوناگون و به‌ویژه اختلال هویت جنسیتی برسانند. بنابراین، وظیفه اساسی والدین، آگاهی از نقش مهم خود در جریان هویت‌یابی نوجوانان است و امروزه با استفاده از اینترنت و با حضور در

این بزرگراه، امکان بهره‌گیری از انبوهی از اطلاعات در کم‌ترین زمان ممکن و برقراری ارتباط گفتاری، نوشتاری و دیداری با هزینه‌ای کم فراهم شده است.

ظهور این پدیده اگرچه خود معلول تحولاتی چند بود، اما پس از ظهور، خود منشـأ تحولات زیادی شده است. یکی از این تحولات، تحول در معنا و مفهوم هویت از یک سو و هویت جنسیتی افراد به‌ویژه جوانان از سوی دیگر است. در واقع در دنیای کنونی که انفجار اطلاعات در آن به‌وقوع پیوسته و بخش عظیمی از انسان‌ها و به‌ویژه جوانان در معرض پیامدهای آن قرار گرفته‌اند هویت مبنا و معنای گذشـته خود را از دسـت داده اسـت. شـدت و دامنه تغییرات هویتی در نسـل‌های جدید به‌حدی است که در برخی موارد چالش‌ها و بحران‌های هویتی را پدید آورده است و برخلاف گذشـته، فرآیند انتقال هویت بیش از آن‌که در زمینه ارزش‌ها، باورها، رفتارها و خلاصـه هویتشـان از والدین خویش متأثر باشـند از رسـانه‌ها، صـنعت فرهنگ، هم‌سـالان و جوانان دیگر که چه‌بسـا از دیگر کشورها باشند، تأثیر می‌پذیرند. بنابراین، مطالعه این مسئله در دنیای کنونی بسیار اهمیت دارد.

فهرست منابع

۱. ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۸). فلسفه تربیت. تهران: دانشگاه پیام نور.
۲. ابراهیمی، محمدرضا (۱۳۸٤). پژوهش در ایجاد اختلال هویت جنسی (G.I.D) در فضای ارتباطات درون‌خانوادگی. نشریه تازه‌های روان‌درمانی، ۵(۳۵).
۳. احدیان، محمد (۱۳۷٤). اصول و مقدمات تکنولوژی آموزشی. تهران: بشری.
٤. احدیان، محمد (۱۳۷٤). مقدمات تکنولوژی آموزشی. تهران: بشری.
۵. احسانی، حمیده (۱۳۹٦). نقش و تأثیر رسانه‌ها در تربیت اجتماعی و دینی کودکان، نوجوانان و خانواده. تهران: بشری.
٦. ارفعی، فریبرز صدیقی.، و بی‌طرفان، فاطمه (۱۳۹۳). نقش والدین در رشد هویت جنسیتی فرزندان. نشریه علوم انسانی و مطالعات رفتاری، ۳(۲۰).
۷. اسماعیلی، اسماعیل (۱۳۸۹). اثرات رسانه‌ها با تأثیر بر اینترنت بر هویت نوجوانان. تهران: دوران.
۸. اسماعیلی، محسن (۱۳۸۹). حقوق کودك در برابر رسانه‌ها. نشریه خانواده‌پژوهی، ٦(۲۱).
۹. اکبرزاده، علی.، و شکوهی، یکتا (۱۳۸۱). تلویزیون و ادراک کودکان. نشریه تعلیم و تربیت، ۲٤(۷۱)، ۳۳-۵٦.
۱۰. بابایی، محمد (۱۳۹۱). رسانه نوین و سیر تحول تاریخی رسانه‌ها. نشریه مدیریت ارتباطات، شماره ۱۷.
۱۱. بیابان‌گرد، اسماعیل (۱۳۷۷). اثرات تلویزیون بر رشد کودکان. نشریه پژوهش‌های ارتباطی، ۵(۱۵)، ۱۳۲-۱٤۳.

۱۲. الحر العاملی، محمد بن الحسن (۱٤۰۹ ه.ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البیت.
۱۳. رضایی،، صابری،، شاه‌مرادی،، و خسروی (۱۳۸٦). کارکرد خانواده در بیماران دچار اختلالات هویت جنسی. نشریه توانبخشی در بیماری‌ها و اختلالات، شماره ۲۹.
۱٤. ساعی ارسی، ایر،، میرزایی راجعونی، سلیمان،، و قهرمانی، معصومه (۱۳۹٤). بررسی تفاوت نسلی (مادران و دختران) در استفاده از رسانه‌های ارتباط جمعی (ماهواره و اینترنت) و آگاهی نسبت به هویت جنسیتی. نشریه علوم رفتاری (ابهر)، شماره ۲۶.
۱۵. صدیقی ارفعی، فریبرز،، و بی‌طرفان، فاطمه (۱۳۹۳). نقش والدین در رشد هویت جنسیتی فرزندان. کنفرانس بین المللی علوم انسانی و مطالعات رفتاری.
۱٦. طاهریان، مریم (۱۳۹٦). تأثیر مخاطره‌انگیز رسانه‌های اجتماعی بر کودکان و نوجوانان. نشریه روزنامه‌نگاری الکترونیک، ۲(٦).
۱۷. طبرسی، حسن بن فضل(۱۳۷۰). مکارم الاخلاق. قم: شریف رضی.
۱۸. عظیمی، محمدحسین (۱۳۹۵). کودک، رسانه و ارتباط متقابل. نشریه علوم و فنون مدیریت اطلاعات. (۱)۱، ٦۹-۹٤.
۱۹. کتاب ماه علوم اجتماعی (۱۳۸۷). شکل‌گیری هویت جنسی در شبکه فرهنگی- اجتماعی. شماره ۹.
۲۰. مبارک بخشایش، مرتضی،، و احیایی، پویان (۱۳۹٤). تحلیل رابطه استفاده از شبکه اجتماعی فیسبوک با هویت جنسیتی در بین دانشجویان دانشگاه تبریز. نشریه مطالعات جامعه‌شناسی، شماره ۲۷.
۲۱. مجلسی، محمد باقر (۱٤۰٤). بحار الانوار. بیروت: مؤسسه الوفاء.
۲۲. مک کوایل، دنیس (۲۰۰۵). درآمدی بر نظریه ارتباطات جمعی، مترجم: اجلالی، پرویز، بی جا: ناشر مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.